

УЏБЕНИЦИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ЛЕКСИЧКО- СЕМАНТИЧКО БОГАЋЕЊЕ УЧЕНИКА МЛАЂЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Желимир Ж. Драгић*

Прегледни рад DOI 10.7251/NSK1802139D УДК 371.671:811.163.41'36]: 572.5-057.874 COBISS.RS-ID 7949336

Резиме

Говор је битан чинилац у развоју и социјализацији личности, а од вјештине говорења зависи и успјех у комуникацији. Истраживања Пијажеа, Виготског и Рубинштајна су показала да језичке способности значајно утичу на развој логичког мишљења. Пошто живимо у времену у којем нас обасипа „море“ информација, неопходно је да учимо одвојити битно од небитног и истину од неистине, а да притом његујемо правилан однос према језику и култури ријечи. Познавање осјетљивости матерњег језика је значајна детерминанта у животу човјека. Због тога га требамо његовати и богатити, и не дозволити да

он, посредством различитих фактора, буде на било који начин угрожен.

У овом раду су анализирани актуелни уџбеници српског језика са аспекта подршке развоју лексичко-семантичких компетенција ученика млађег школског узраста, односно језичког богаћења ученика. Резултати ове теоријске анализе могу да укажу на потребе и могућности даљих испитивања у вези са овом проблематиком, израду свеобухватнијих језичких уџбеника и чешћих практичних организовања лексичко-семантичких вјежбања у настави српског језика на млађем школском узрасту.

Кључне ријечи: *уџбеници српског језика, лексичко-семантичко богаћење, лексичке вјежбе, семантичке вјежбе, ученици млађег школског узраста.*

* Желимир Ж. Драгић, МА, виши асистент је на Филозофском факултету у Бањој Луци. Е-mail: zelimir.dragic@ff.unibl.org

Има ријечи – костију које ти застану у грлу. Њима се можеш угушити.

Има ријечи – жеравица које ти падну у срце. Од њих можеш изгорети.

Има ријечи – змија које ти се склупчају на сред главе. Због њих мораш научити да свираш чаробну фрулу.

Има свакаких ријечи од којих можеш настрадати. С ријечима се, уопште, не треба шалити.

И, између осталих, има и ријечи – кључева. Те ријечи - кључеви су једине живе ријечи од којих можеш начинити пјесму...

Васко Попа

Увод

Данас је евидентно лексичко сиромашење нашег језика. Језик је по својој природи и функцији друштвени феномен и немогуће је да не подлегне различитим промјенама у друштву које се манифестују нарочито на његов лексички састав, тј. рјечник. Један од фактора лексичког сиромашења језика јесте наша немарност и небрига о језику и језичкој култури, и то у сегментима у којима је та брига најпотребнија (у основношколској настави, медијима и издавачкој дјелатности). То се директно одражава и на богаћење ученичког рјечника. Језичком сиромашењу доприноси и врло ријетко ученичко служење лексиконима и рјечницима, који представљају ризнице нашег лексичког блага, а поготову тзв. криза читања која је данас све присутнија.

Дакле, суштински проблем представљају несистематско учење и ко-

ришћење огромног лексичког блага нашег језика. Због тога се често дешава у настави (а тако и у свакодневним животним ситуацијама) да ученици (и одрасли) врло тешко могу да изразе своје мисли, жеље и осјећања одговарајућим ријечима (Васиљевић, 2010).

Управо због таквих ситуација богаћење ученичког рјечника треба да заузме значајно мјесто у разредној и предметној настави српског језика. Учитељи и наставници би требало да посвете посебну пажњу осмишљавању методичких оквира помоћу којих ће развијати ученичке способности да схвате значења ријечи, повећавају свој језички фонд, пасивни рјечник претварају у активни, што ће допринијети квалитетнијем изражавању, тј. бољем познавању нашег језика и развоју љубави према њему. За остваривање поменутог задатка кључна су три фактора:

а) инвентивност учитеља и наставника у сфери развоја (богаћења) ученичког рјечника,

б) њихова дидактичко-методичка оспособљеност за организовање лексичко-семантичких вјежбања и

в) квалитетни уџбеници српског језика који би у свом културно-потпорном контексту омогућили да се рјечник наших ученика, тј. њихова лексичко-семантичка компетентност, константно богати у складу са њиховим узрастом.

У овом раду ћемо истаћи само дио поменуте проблематике, а то је под-

ршка актуелних уџбеника српског језика на млађем школском узрасту у погледу лексичко-семантичког изражавања ученика тог узраста. Лексичко-семантичка вјежбања могу бити разнолика, а између осталог, односе се на: значење ријечи, формирање породице ријечи, основно и пренесено значење, умањено и увећано значење ријечи, римовање, тумачење пословица, народна поређења, ријечи сличног и супротног значења, трансформације једне врсте ријечи у другу, фразеологизме итд. Због критеријума обимности нисмо у прилици да дајемо опширније коментаре и методичке импликације за све модалитете лексичких и семантичких вјежбања, па смо анализу садржаја усмјерили на тумачење непознатих ријечи (или мање познатих) ријечи и израза, синонимичку, антонимијску и фразеологичку, у актуелним уџбеницима српског језика (читанке и језички уџбеници) за млађи школски узраст.

Уџбеници – извор језичког богаћења ученика млађег школског узраста

Уџбеник је један од незаобилазних извора у наставном процесу на свим нивоима образовања (Антић, 2016). Уџбеник је „књига у којој су научни или стручни садржаји посредовани кориснику посебно уређеним дидактичким инструментаријем, зависно од циљева васпитања и образовања, задатака наставног плана и наставног

програма“ (Педагошка енциклопедија 2, 1989, стр. 472). Школски уџбеник је један од извора знања и носилаца садржаја образовања. Дидактичари и методичари су сагласни са тврдњом да је уџбеник књига која на систематски начин излаже основе научних знања одређеног наставног предмета према узрасту ученика, уводи ученике у процес усвајања знања развијајући њихове сазнајне способности и омогућава различите активности које су повезане са успјешним усвајањем знања.

У низу разноврсних извора знања и наставних средстава уџбеник је најдоминантније и најважније наставно средство. „С обзиром на функцију у процесу васпитно-образовног рада и велике могућности у остваривању васпитно-образовних задатака, уџбеник мора да буде најважнија књига којом се служе ученици, а да би била треба осмислити такав уџбеник који ће моћи да издржи снажну конкуренцију осталих извора знања и све савршенијих наставних средстава. Такође, сам карактер уџбеника мора бити у складу са природом знања у одређеној области и у њега морају бити уграђени они облици учења који су специфични за ту врсту знања“ (Пешикан, Јанковић, 1998; Пешикан и Ивић, 2005, према: Булатовић, 2016, стр. 184). Рјечничко богаћење ученика нижих разреда основне школе, а и виших, треба бити систематично и поступно. Како су ученици другог разреда основне школе углавном овладали вјештинском читања и врло високим степеном разумијевања смисла и суштине про-

читаног текста, већ од тада учитељи треба да уведу неке ријечи које су ученицима значењски непознате, усмено или писано. Способност разумијевања значења ријечи и реченица представља значајну детерминанту језичког развоја, али указује и на развијеност способности учења (Lazarević i Šefer, 2009). Говор је за дијете природно окружење у којем оно, у комуникацији са одраслим, усваја језик и богасти га (кроз комуникациони контекст). Међутим, говорно окружење није једини пут до усвајања језика.

Поласком у школу говорно окружење надопуњава се писаним, па ће тако до тада претежно орално-аудитивна комуникација све више постајати писано-визуелна (Radić, Kuvač Kraljević i Kovačević, 2010). Лексички развој је најдинамичнији дио језичког развоја, јер је подложен честим квантитативним и квалитативним промјенама различитог интензитета. Прелазак са орално-визуелне на писано-визуелну комуникацију чини се употребом уџбеника као дидактичко-методичког средства. На тај начин уџбеник постаје посредник у преношењу садржаја и извор нових знања, те својесврсно пратилац учениковог напретка. Поред тога, уџбеник је најдоступније средство за стицање знања захваљујући конкретности писаног материјала у њему. Једино уџбеник који је својом писаном структуром у складу са ученичким језичким способностима и обликован према спознајама о рјечничком развоју читаоца, може бити ваљан извор језичког

богаћења ученика. Према Берману (Berman, 2007) постоје три обиљежја која описују рјечничке промјене у ученичком лексичко-семантичком развоју, а то су: повећање броја ријечи, ширење знања о творби ријечи, усавршавање способности учења нових ријечи из контекста, те проширивање опсега унутар једне ријечи (Васић, 1991). Дијете поласком у школу почиње разумијевати и употребљавати ријечи које су рјеђе, фонолошки дуже и сложеније, семантички обиљежене, стварајући тако свој лични лингвистички регистар.

Имајући све то у виду, може се поставити питање: Колико уџбеници српског језика за млађи школски узраст у Републици Српској потпомажу лексичко-семантичко богаћење ученика који из њих уче?

Уџбеник се у савременој педагошкој теорији и пракси третира као основна и најмасовнија школска књига. „Значај уџбеника у васпитно-образовном процесу и посебно у настави одређен је мјестом и улогом школе у савременом друштву. Конципирање савременог уџбеника подразумева ослањање на науку из које ће бити узети садржаји, на друштво које системом циљева, задатака и исхода учења одређује карактер образовања и на потребе, жеље и интересовања ученика који треба да усвоји функционална знања и да научи како се учи. Садржај образовања и наставе треба да нуди нова знања, али, и да постане инструмент тражења најприроднијих сазнајних путева” (Микановић, 2016,

стр. 480). У наредним поглављима видјећемо колико лексичко-семантичка вјежбања ученика могу да допринесу богаћењу ученичког рјечника и уочавању љепоте нашег језика и колико актуелни уџбеници српског језика (читанке и језички уџбеници) за млађи школски узраст у Републици Српској управо то омогућавају.

Компетенција је способност којом неко располаже. Назив компетенција потиче од латинског глагола *competare*, што значи постизати, бити бољи. Требамо разликовати језичку (лингвистичку) и језичко-комуникацијску (комуникацијску) компетенцију. Прва се односи на теоријско знање језике, а друга подразумијева конкретно знање језика у одређеним комуникацијским ситуацијама (Pavličević-Franić, 2005). Документ *Осам кључних компетенција за цијеложивотно учење*, којег је израдила и издала Европска комисија, на прво мјесто ставља комуникацију на матерњем језику. Ако дијете добро говори свој матерњи језик, онда ће лакше учити друге језике, јер ће му познавање властитог језика омогућити учење свих других садржаја. То, дакле, значи да би основни циљ наставе српског језика у основној и средњој школи требао бити развој оспособљености ученика за говорну и писану комуникацију кроз језичко-комуникацијска вјежбања. Лексичке компетенције ученике односе се на познавање и способност коришћења вокабуларом одређеног језика, укључујући лексичке и граматичке елементе, а семантичке компетенције подразумијевају

ученикову свијест о организацији значења ријечи и његовој контроли тог значења.

Лексичке и семантичке вјежбе и у функцији језичког богаћења ученика млађег школског узраста

Лексикологија (од грч. *lexikon* речник, *logia* наука) је дио науке о језику који проучава ријечи у њиховом својству основних јединица именовања. Лексикологија проучава значење ријечи, као и синтагматске, парадигматске и деривационе везе између ријечи. Најмања самостална јединица лексичког система је лексема. Сви граматички облици и сва значења једне ријечи чине лексему. Лексику српског језика чине све ријечи које се у њему користе. Семантика је дио лингвистике који се традиционално дефинише као наука о значењу ријечи.

Знајући да су ријечи основни носиоци значења у језику, неопходно је да ученици познају не само значења појединих ријечи, већ и могућности њихове употребе у различитим комуникацијским односима, услове под којима се могу комбиновати са другим ријечима, као и њихову стилску вриједност. Битно је да постану свјесни како узајамног односа лексема у синтагми или реченици, тако и односа лексема са говорном ситуацијом и контекстом (Васиљевић, 2010). Ученике треба стално упућивати на откривање стилске вриједности рије-

чи, на постојање различитих начина остваривања њихове стилске обиљжености. Што је једна ријеч чешће у употреби, то је мање стилски обиљжена, а што је рјеђа и необичнија, то је више стилски обиљжена. Стилска обиљженост лексеме може бити посљедица пјесничке иновације, употребе некњижевних умјесто књижевних облика (нпр. зарад карактеризације књижевног лика). Често се стилска маркираност (обиљженост) постиже и коришћењем архаизама (нпр. *путешествије* умјесто путовање, *страданија* умјесто страдање) (Ћуркин, 2003). Најважније је да ученике поступно водимо сазнању да „стил настаје у конкретном чину бирања”, да је стил „употреба језика, језички израз који настаје комбиновањем лексема по различитим критеријумима” (Шипка, 1998, стр. 75). Језик посједује неисцрпне могућности да се обогаћује новим ријечима. Све ријечи које се употребљавају у савременом српском језику чине његову лексику, његов лексички или рјечнички фонд. „Увећање броја ријечи у ученичком рјечнику није механички процес него је то низ осмишљених методичких поступака којима се помаже ученицима да схвате значење појединих ријечи, али и да истовремено те исте ријечи могу да доведу у морфолошку и семантичку везу са другим ријечима” (Цвијетић, 2006, стр. 43). Нека истраживања упућују на то да је адекватна семантичка развијеност основа за овладавање другим нивоима језичке компетенције. Лексичка

димензија нема само кључну улогу у развоју језика, већ у значајној мјери утиче на способност читања, али и на цјелокупан школски успјех ученика (Baumann, Kame'enui & Ash, 2003). Богатство рјечника, повећање његовог опсега и разумијевање сложених значењских односа међу ријечима су поуздани индикатори когнитивног развоја и предиктор успјеха у школи (Bromley, 2007).

Постоје мишљења да (не)препознавање значења ријечи може представљати ограничавајући фактор за способност читања код ученика. Недовољно развијен рјечник и са њим повезана (не)способност да се разумије смисао прочитаног текста доводе до зачараног круга и неуспјеха у школи, јер ученици који не могу да одреде значење прочитане ријечи избјегавају да читају и стога немају прилику да науче нове ријечи и да притом обогате свој вокабулар (Hart & Risley, 2003). Богаћење лексичког фонда врши се на сљедећа три начина:

- а) развијањем нових значења у постојећим ријечима,
- б) стварањем нових ријечи за нове појмове и
- в) преузимањем нових ријечи из других језика (Ћуркин, 2003).

Треба имати на уму да се лексика једног језика константно богата и обновља како би језик задовољио потребе оних којима служи. Да би рад на богаћењу ученичког рјечника текао квалитетно, потребно је држати се неких општих дидактичких принципа, као и одговарајућих методских посту-

пака и облика наставног рада. Рад на богаћењу рјечника је процес који би требало да се одвија током цијелог школовања и захтијева континуиран рад са пуно стрпљења. Ријеч би требало двоструко објашњавати, са становишта њеног значења и са становишта функције коју има у конструисаној реченици.

Један од начина богаћења ученичког рјечника одвија се кроз тумачење текстова народне и умјетничке књижевности који се налазе у читанкама, лектури и дјечијој штампи. С обзиром на разноврсност текстова можемо закључити да међу свим тим ријечима има пуно архаизама, дијалектизама, туђица чија значења ученици не знају и која им се морају објаснити због бољег разумијевања и потпуније рецепције текста (Васиљевић, 2010).

Говорне вјежбе су такође ефикасан начин за увећавање фонда ријечи. Међутим, да би неке ријечи постале дио активног рјечника ученика, неопходно је организовати и различите лексичке вежбе које за циљ имају не само богаћење ученичког рјечника, већ и спречавање процеса лексичког сиромашења језика. Оне пружају могућност ширег избора и поузданије употребе ријечи, указују на различита значења ријечи и израза, као и могућности грађења истих, на њихову синонимичку и тематско груписање, истражују се значењске могућности ријечи и откривају њихове асоцијативне везе. Ове вјежбе су веома често и стилски усмјерене. Могу се изводити усмено и писмено. Усмено вјежбање је неоп-

ходно када је ријеч о акцентима, дужини вокала и интонацији да би ученици осјетили разлику која мијења значење ријечи (Николић, 2006).

Лексичко-семантичким вјежбама ученици се уводе у свијет многозначности ријечи (Turza-Bogdan, Ciglar, 2010), а “њихов циљ је да ученици науче одабрати одговарајуће ријечи по значењу и да изоштравају свој однос према значењу ријечи“ (Rosandić, 2002, str. 115). Рад на богаћењу лексичког фонда ученика мора постати општешколски задатак у чијем ће остваривању, поред учитеља и наставника српског језика, бити ангажовани сви остали наставници, јер богатство рјечника има утицај на успјех ученика у свим наставним предметима. „Веома је важно да дјеца управо на часовима матерњег језика стичу навику да размишљају о ријечима којима се свакодневно служе и да наслућују истину о њима: откуда долазе, како настају и нестају, шта су некада значиле, како мијењају облик и значење; да трагају за оним ријечима које “плијене слух и дух“, да сакупљају изразе које свакодневно могу чути – изразе поводом брига, штета, потреса, огорчења, радости; да непрестано обраћају пажњу на ријечи које сами изговарају и које чују од других, да их биљеже и хватају као „случајно бачене и срећно нађене драгоцености“ (Ћуркин, 2003, стр. 127–128). Лексично-семантичким вјежбама предупредује се опасност од изједначавања неких ријечи које немају исто значење. По својој природи су трагачке и изазовне, па због тога

подстичу ученике да траже најбољи језички израз да би исказали оно што мисле.

У Наставном плану и програму за основну школу у Републици Српској у посебним циљевима постепено и систематско богаћење ученичког рјечника се помиње само у наставном програму за српски језик у трећем разреду основне школе. У осталим не. Ако тежимо ка његовању нашег језика онда је то заиста недовољно, јер се ученичке лексичко-семантичке компетенције требају развијати у свим разредима основне школе, а у складу са њиховим индивидуалним могућностима.

Највећи допринос наставе српског језика ће бити када ученике подстакнемо да се правилно и неправилно играју ријечима, да их користе на различите начине. Прво треба развијати културу трагања за ријечима, бирање и његовање израза уз коришћење рјечника, кроз угледање на писце, слушањем и биљежењем разговора и сл.

Тумачење непознатих (или мање познатих) ријечи у уџбеницима српског језика - средство језичког богаћења ученика млађег школског узраста

При писању текстова потребно је уједначити однос познатих и непознатих ријечи, јер уколико се у тексту налазе ријечи које су минимално фреквентне у говору или писању, тада

бива нарушена његова читљивост и разумљивост. Тумачењу непознатих ријечи и израза се најчешће приступа при сусрету ученика са књижевно-умјетничким текстом на часу књижевности. Ако се покаже да у књижевном тексту постоје непознате ријечи и изрази, задатак учитеља је да значење тих ријечи приближи ученицима. То значи да и самом учитељу мора бити разумљив лексички слој текста који је предмет обраде. Учитељ може на различите начине да приступи објашњавању и дефинисању непознатих ријечи и израза, а сложене лексичке дефиниције треба да прилагоди узрасту ученика. Методички поступак којим се учитељи служе приликом тумачење непознатих ријечи и израза изгледа овако:

а) од ученика се тражи да прочита цијелу реченицу у којој се налази непозната (или мање позната) ријеч и да контекстуално покуша одредити њено право значење;

б) у случају да ученик на претходни начин не може одредити значење непознате ријечи, учитељ пита ученике из одјељења да покушају дефинисати значење те ријечи или израза;

б) ако и тада не може добити адекватан одговор о значењу ријечи или израза, онда учитељ на адекватан начин објашњава њихово значење (Милатовић, 2013).

Тумачењу непознатих ријечи може се приступити на неколико начина, и то:

а) навођењем основног значења ријечи,

б) навођењем синонима за непознату ријечи,

в) описивањем те ријечи (навођење уских веза и релација са другим ријечима), навођењем антонима и

г) описивањем експресивног или конотативног значења непознате ријечи.

Када су у питању актуелни уџбеници српског језика за млађи школски узраст, тумачење непознатих ријечи и израза је изражено у задовољавајућој мјери. Наиме, из већине књижевних текстова који се обрађују у разредној настави српског језика издвојене су непознате ријечи и изрази. Те ријечи и изрази су смјештени иза књижевног текста, а поред њих је написано њихово значење.

У *Читанки за други разред основне школе са језичком културом и граматицом српског језика* (Мацура, Певуља, Кубурић Мацура и Вуковић, 2016) тумачење непознатих ријечи и израза можемо видјети након сваког текста у њој. У *Читанки за трећи разред* (Мацура и Микановић, 2017) неки од примјера непознатих ријечи су: кичица, биљур, скут, муфте, плијен, итд. У пјесми *Како Џингискан проводи дан* налази се ријеч *ревизија* која није издвојена као непозната. Та ријеч је ученицима сигурно непозната и потребно ју је додатно објаснити. У *Читанки за четврти разред* (Милошевић и Шобат, 2017) непознате ријечи и изрази

се тумаче у свим књижевним текстовима. Неки примјери непознатих ријечи су: завјереници, кучина, буквик, брстан, такум, ђерђеф, јасле, вранац, циц, руди, чун, лавина, мермер, итд. Тумачење непознатих ријечи и израза у *Читанки за пети разред основне школе* (Шобат и Милошевић, 2018) је евидентно након сваког текста. Неки примјери непознатих ријечи су: студ, јендек, чкаљ, шафран, шипраг, светлак, присој, тршав, хридина, пруд, скутрен, грушалина, иверак, срдит, наумити, каматник, чивит, мајати се, лелекати, војевати, зузорити, губица, итд.

Архаизме и историцизме сусрећемо у *Читанкама за четврти* (Милошевић, и Шобат, 2017) и *пети разред* (Шобат и Милошевић, 2018) у текстовима: *Мачак отишао у хајдуке*, *Чардак ни на небу ни на земљи*, *Марко Краљевић и бег Костадин*, *Крепао котао и Башта сљезове боје*. Неки од архаизама су: кулаш, опута, астал, чаршија, хазна, ђаконије, калдрма, бувара, вајда, преслица, аманет, итд. Од историцизама смо пронашли ријечи: талир, бег, ока, жупан, хајдуци и јатак. На основу тога можемо рећи да је ниво тумачења непознатих ријечи у актуелним уџбеницима за српски језик добар, али на који начин и у којој мјери учитељи у настави методички приступају њиховој анализи и усвајању, то би требало истражити и провјерити емпиријски.

Синонимија и антонимија у уџбеницима српског језика – вид језичког богаћења ученика млађег школског узраста

Синонимија је језичка појава у којој се један садржај може изразити помоћу више различитих начина, а синонимима се називају оне ријечи које дијеле истоврсно основно значење и које су по томе упоредљиве и међузамјенљиве у појединим контекстима, али у неким семантичким нијансама понекад и различите (Реџник *književnih termina*, 1985). За потребе ученика млађих разреда основне школе за синонимију се користи описни термин – ријечи различитог гласовног састава а истог или сличног значења. У уџбенику *Од ријечи до реченице за трећи разред* (Милатовић, и Савић, 2013) се на једној страни (75) помињу сининими, и у то двије релације: кретање човјека и кретање воде. Дакле, исписано је шеснаест синонимских инфинитива за кретање човјека, а двадесет и два синонимска инфинитива за кретање воде. На 94. и 95. страни налазе се задаци који се односе на антонимију. Након тога, на дванаест страна текста дати су синонимски низови окупљени око ријечи: дијете, радити, јести, ићи, сјећи, извијестити, кућа, говорити, срце, путовање жељезницом, пекар и хљеб. Када је у питању уџбеник *Српски језик и језичка култура за трећи разред основне школе* (Дабић, Рајовић, Халкић и Ми-

лошевић, 2017) на 19. страни уџбеника налази се један задатак за ученике у којем они требају линијама повезати ријечи које имају исто или слично значење. У уџбенику *Српски језик и језичка култура за четврти разред* (Ковачевић и Кубурић Мацура, 2017) се на 38, 39. и 40. страни налазе задаци за ученике под насловима *Ријечи истог или сличног знађења* и *Ријечи супротног значења*. Односе се на антонимију и сининимију. Примјери неких од задатака су:

Напиши што више ријечи истог или сличног значења за сљедеће ријечи:

галама: _____

јести: _____

Уз сваку ријеч напиши ријеч супротног значења:

мршав _____

чист _____

слабо _____

Антонимија је лексичко-семантичка појава значењске препреке између двије ријечи. Антоними су ријечи супротног значења према некој другој ријечи. Двије ријечи супротног значења чине антонимски пар. Иза текста *Биберче у Читанки за пети разред* (Шобат и Милошевић, 2018) ученицима се даје задатак да за ријечи избацити, свештеник, друм и зборити нађу нове ријечи које значе исто или слично. У уџбенику *Српски језик и језичка*

култура за пети разред основне школе (Ковачевић и Кубурић Мацура, 2018) се на 56. страни налази теоријски дио о синонимима и неколико задатака у којима се од ученика тражи да наведу иста или слична значења за ријечи које су задане.

Како видимо, у уџбеницима српског језика за млађи школски узраст постоје лексичко-семантичких вјежбања која су у вези са синонимијом и антонимијом, али пожељно је да их има више. Надамо се да ће у новим језичким уџбеницима (који су у изради) *Додатак уз српски језик и језичку културу* бити заступљена разноврсна језичка вјежбања, која ће допринијети да ученици млађег школског узраста што боље упознају свој матерњи језик. Било би добро емпиријски истражити у којој мјери учитељи у настави српског језика обраћају пажњу на синонимске низове и колико су ученици усвојили синонимска значења.

Фразеологизми у уџбеницима српског језика – средство лексичко- семантичког богаћења ученика млађег школског узраста

Фразеологизми су устаљене језичке јединице састављене од најмање двије ријечи које имају јединствено значење које не произилази из значења саставних дијелова фразема (Клајн и Шипка, 2008). Одређују га

три особине: устаљеност – исти распоред дијелова фразеолошке јединице, сложеност – састављен од најмање двије ријечи и јединственост значења. Створила их је говорна пракса језичке заједнице, ослоњена на вишевијековно искуство и богату филозофију живота. Представљају неизмјерно мисаоно и стилско богатство, јер су засновани на пренесеном значењу. Дио науке о језику који проучава фразеолошке изразе и утврђује њихово значење и стилску функционалност зове се фразеологија. У уџбенику *Од ријечи до реченице за трећи разред* (Милатовић и Савић, 2013) се фразеологизми помињу на 77. и 80. страни. Неки од примјера су: Играти се ватром, Играти како други свира, Бити између двије ватре, Гасити ватру сламом...

У уџбенику *Говорим и пишем за четврти разред основне школе* (Милатовић и Савић, 2014) фразеологизми се помињу само на 96. страни, гдје је наведено њих четрнаест. Неки од њих су: Пала му сјекира у мед, Ићи као по јајима, Тражити длаку у јајету, Млатити празну сламу, Обрати бостан... У оквиру фразеологизама можемо издвојити и (народна) поређења. У *Читанци за пети разред основне школе* (Шобат и Милошевић, 2018) на 55. страни налазе се поређења са супротним значењем и поређења по једнакости. Примјери: Воле се као миш и мачка. Висок као бор. На 92. страни истог уџбеника налазе се народна поређења. Примјер: Ћути као риба. Хладан као стијена. Меље као празна

воденица. Ако узмемо у обзир вриједност фразеологизама у нашем језику, можемо констатовати да су они у уџбеницима српског језика за млађи школски узраст заступљени, али сигурно постоји потреба да се њихова фреквентност повећа.

Закључак

Истраживање језика је врло важно и за учитеље и за ученике, јер је један од главних циљева васпитно-образовног процеса употреба матерњег језика. Језичко-говорни развој ученика треба константно пратити и унапређивати. Богатити језички фонд значи богатити нас саме љепотом нашег језика. Богаћење рјечника и развој лексичко-семантичких компетенција ученика млађег школског узраста могуће је вршити уколико је инвентивност и дидактичко-методичка оспособљеност учитеља и наставника српског језика присутна, а поред тога и квалитетни уџбеници који ће садржавати лексичко-семантичке вјежбе. У рјешавање таквих вјежби могу се укључити и родитељи приликом писања домаћих задатака. Родитељи би требали играти разноврдне игрице са дјецом које подстичу слушање, говорништво, читање и писање. Лексичке и семантичке вјежбе за циљ имају богаћење дјечијег рјечника и стварање повољнијих услова за већи избор и коришћење ријечи нашег језика.

Овим вјежбама код ученика се

може развијати смисао за уочавање језичких „прелива” у значењима одређених ријечи и израза, указује се разноврсност грађења ријечи, истражују се значењске могућности ријечи и откривају њихове асоцијативне везе. Овакве вјежбе треба изводити што чешће, јер се увијек може наћи времена за краћу „језичку авантуру”. Језичка култура не би требала бити самој себи сврха. Она је битна у процесу цјеложивотног учења човјека, тј. битан чинилац умијећа живљења. Због тога је требамо његовати и развијати не само у школи, него и током живота. Дobar одабир језичких средстава ће нашу комуникацију засигурно учинити успјешнијом. У овом раду смо анализирали уџбенике српског језика са аспекта подршке лексичко-семантичком обогаћивању ученика млађег школског узраста. Без намјере да умањимо њихову вриједност, можемо рећи да анализирани уџбеници, глобално посматрано, имају солидан ниво лексичко-семантичких задатака и вјежби, али и да је у будуће уџбенике потребно уградити више садржаја ове проблематике. Јер, како да се жалимо на медије или приватне издавачке куће ако се у школским уџбеницима уочава лексичка и семантичка оскудност нашег језика.

Литература

Антић, С. (2016). Уџбеник у мозаику различитих перспектива. У А. Пешикан (ур.) *Уџбеник у функцији на-*

- ставе и учења*. Ужице: Учитељски факултет, 21–24.
- Baumann, J. F., Kame'enui, E. J. & Ash, G. E. (2003). Research on vocabulary instruction: Voltaire redux. In J. Flood, D. Lapp, J. R. Squire & J. M. Jensen (Eds.), *Handbook on research on teaching the English language arts* (2nd ed.) (pp. 752–785). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Berman, R. A. (2007). Developing Linguistic Knowledge and Language Use Across Adolescence, u Hoff, E., Shatz, M. (ur.) *Language Development*, Oxford: Blackwell Publishing, 347–361.
- Bromley, K. (2007). Nine things every teacher should know about words and vocabulary instruction, *International Reading Association*, 528–537.
- Булатовић, Б. (2016). Шта чини добар уџбеника црногорског језика и књижевности. У А. Пешикан (ур.). *Уџбеник у функцији наставе и учења*. Ужице: Учитељски факултет, 183–194.
- Васиљевић, М. (2010). *Богаћење ученичког речника у млађим разредима основне школе*. Необјављен специјалистички рад. Ужице: Учитељски факултет.
- Васић, С. (1991). *Вештина говорења*. Београд: Педагошка академија за образовање учитеља.
- Дабих, Т., Рајовић, Р., Халкић, Т. и Милошевић, О. (2017). *Српски језик и језичка култура за трећи разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.
- Клајн, И., Шипка, М. (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Ковачевић, М. и Кубурић Мацура, М. (2017). *Српски језик и језичка култура за четврти разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.
- Ковачевић, М. и Кубурић Мацура, М. (2018). *Српски језик и језичка култура за пети разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.
- Лазаревић, Е. и Шефер, Ј. (2009). Језик уџбеника наративних предмета: Разумевање речи у седмом разреду основне школе, *Зборник Института за педагошка истраживања*, 41(2), 418–436.
- Мацура, С., Микановић, Б. (2017). *Читанка за трећи разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.
- Мацура, С., Певуља Д., Кубурић Мацура, М. и Вуковић, М. (2016). *Читанка за други разред основне школе са језичком културом и граматиком српског језика*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Микановић, Б. (2016). Педагошке функције савременог уџбеника. У А. Пешикан (ур.). *Уџбеник у функцији наставе и учења*. Ужице: Учитељски факултет, 479–488.

- Милатовић, В. (2013). *Методика наставе српског језика и књижевности у млађим разредима основне школе*. Београд: Учитељски факултет.
- Милатовић, В. и Савић, Б. (2013). *Од ријечи до реченице за трећи разред основне школе*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Милатовић, В. и Савић, Б. (2014). *Говорим и пишем српски језик за четврти разред основне школе*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Милошевић, И. и Шобат, Д. (2017). *Читанка за четврти разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.
- Министарство просвјете и културе Републике Српске. (2014). *Наставни план и програм за основну школу*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Николић, М. (2006). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: ЗУНС
- Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike: Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa.
- Педагошка енциклопедија 2* (1989). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Radić, Ž., Kuvač Kraljević, J. i Kovačević, M. (2010). Udžbenik kao poticaj ili prepreka leksičkomu razvoju. *Lahor*, br. 9, 43–59.
- Rečnik književnih termina* (1985). Institut za književnost i umetnost u Beogradu. Beograd: Nolit.
- Rosandić, D. (2002). *Od slova do teksta i metateksta*. Zagreb: Profil.
- Савић, Б., Ђаковић, П. и Милатовић, В. (2014). *Наставни листови из српског језика за четврти разред основне школе*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Савић, Б., Ђаковић, П. и Милатовић, В. (2015). *Наставни листови из српског језика за пети разред основне школе*. Источно Сарајево: ЗУНС.
- Стевановић, Ј. и Лазаревић, Е. (2014). О појединим аспектима семантичког развоја ученика млађег основношколског узраста. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 46(2), 299–319.
- Turza-Bogdan, T. i Ciglar, V. (2010.). Lexičko-semantičke kompetencije učenika mlađih razreda u određivanju pridjevskih sinonima. U A. Bežen i D. Pavličević-Franić (ur.) *Društvo i jezik – višejezičnost i višekulturalnost* (str. 283-292). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i ECNSI.
- Туркин, В. (2003). Улога лексичких вежби у богаћењу речника ученика у нижим разредима основне школе. *Норма*, 9(2), 125–141.
- Hart, V. & Risley, T. R. (2003). The early catastrophe: The 30 million word gap by age 3. *American Educator*, 27(1), 4–9.
- Цвијетић, Р. (2006). Систем лексичких и семантичких вежби у настави

српског језика. *Иновације у настави*, 21(1), 36–44.

Шипка, Д. (1998). *Основилексикологије и сродних дисциплина*. Матица српска: Нови Сад.

Шобат, Д. и Милошевић, И. (2018). *Читанка за пети разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: ЗУНС.

Želimir Dragic

SERBIAN LANGUAGE TEXTBOOKS AND BUILDING UP VOCABULARY AT LEXICAL AND SEMANTIC LEVELS IN JUNIOR GRADE STUDENTS

Summary

Speech is an important factor for development and socialisation of a person, and the success of a communication process depends on speech skills. The research conducted by Piaget, Vygotsky and Rubinstein respectively show that language skills significantly affect the development of logical thinking. Since we live in an age when we are overwhelmed with information, it is necessary that we learn how to separate the important from unimportant information, and truth from lies, but still nourish proper relationship towards language and the culture of words. Know-

ing the sensibilities and subtleties of one's mother tongue is a significant determinant of one's life. Therefore, we should nourish and enrich our mother tongue, and not allow it to be endangered by any factor.

The paper analyses the current Serbian language textbooks from the aspect of providing support to developing lexical-semantic competences in junior grade students, that is, building up their vocabulary. The results of this theoretical analysis may point to the needs and possibilities of further research related to this complex issue, the designing of more comprehensive language textbooks, and organising lexical-semantic practical exercises more frequently in junior grades.

Key words: *Serbian language textbooks, improving lexical-semantic skills, lexical exercises, semantic exercises, junior grade students.*

Желимир Драгич

УЧЕБНИКИ СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА И ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧЕСКОЕ ОБОГАЩЕНИЕ УЧЕНИКОВ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Резюме

Речь является важным фактором в развитии и социализации личности, и успех коммуникации зависит от умения говорить. Исследования Пиаже, Ру-

бинштайна и Виготског показали да језикови навики значајно утичу на развој мишљења. Како смо живели у време у коме многа информација обременује нас, неопходно научити се одвајању главног од нестварног, истинског од заблуде, истовремено васпитавајући правилно однос према језику и култури речи. Знати о осетљивости родног језика је важна детерминанта у животу човека. Стога смо морали развојати и обогачити га, а не допускати, да се он подвргне каквом-то опасном утицају различитих фактора. У овом раду, савремени учебници српског језика су анализирани са становишта

подршке развоја лексико-семантичких компетенција ученика млађег школског узраста, то јест језиковог обогачења ученика. Резултати овог теоретског анализе могуће указати на потребе и могуће даље истраживања по овом питању. Издање више свеобухватних учебника по језику, више честе практична организација лексико-семантичких вежби при учењу српског језика у млађем школском узрасту.

Кључеви речи: учебници српског језика, лексико-семантичко обогачење, лексичке вежбе, семантичке вежбе, ученици млађег школског узраста.